

### Список літератури:

1. Божьев В. П. Уголовно-процессуальные правоотношения. М., 1978.
2. Всеобщая декларация прав человека // Права человека. Основные международные документы. М., 1990.
3. Галкин Б.А. Советский уголовно-процессуальный закон. М., 1962.
4. Дубинский А. Я. Понятие, структура и содержание уголовно-процессуальной деятельности // Проблемы социалистической законности. 1989. № 24.
5. Европейская конвенция о правах человека // Донна Гомьер, Дэвид Харрис, Лео Зваак. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика. М., 1998.
6. Загальна теорія держави і права / За ред. В.В. Копейчикова. К., 1997.
7. Кокорев Л.Д. Участники правосудия по уголовным делам. Воронеж, 1971.
8. Конвенция против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания // Права человека. Основные международные документы. М., 1990.
9. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник. М., 1975.
10. Курс советского уголовного процесса. Общая часть. / Под ред. А. И. Бойкова и И. И. Карпеца. М., 1989.
11. Международный Пакт о гражданских и политических правах // Права человека. Основные международные документы. М., 1990.
12. Мозолин В. П. О гражданско-процессуальном отношении // Советское государства и право. 1955. № 12.
13. Мотовиловер Я. О. Некоторые вопросы содержания и формы советского уголовного процесса // Вестник Ярославского университета, Вып. 4. Ярославль, 1972.
14. Рахунов Д. Р. Участники уголовно-процессуальной деятельности по советскому праву. М., 1961.
15. Свищунова Т. В. Нормы советского уголовно-процессуального права и правоотношения / Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Л., 1969.
16. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. М.
17. Теория государства и права. Учебник для вузов и юридических факультетов. Под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. М., 1997.
18. Философский энциклопедический словарь. М., 1983.
19. Чельцов М.А. Советский уголовный процесс. М., 1962.
20. Элькин П. С. Толкование и применение норм уголовно-процессуального права. М., 1967.

*Надійшла до редколегії 21.09.99*

*С.М. Вихрист*

### ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ЮРИСДИКЦІЇ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

До принципів кримінально-правової юрисдикції доктрина міжнародного права відносить: 1) територіальний принцип; 2) принцип прапора; 3) активний персональний принцип; 4) пасивний персональний принцип; 5) захисний принцип; 6) універсальний принцип; 7) принцип представництва; 8) принцип розподілу повноважень.

*Територіальний принцип* є основним й найчастіше вживаним. Він впливає безпосередньо із суверенітету держави, а саме з суттєвої його властивості – територіального верховенства. Принцип можна виразити у правилі: «Кожна держава має право здійснювати юрисдикцію над своєю територією і над всіма особами й речами, що знаходяться в її межах, з дотриманням визнаних міжнародним правом імунітетів».

До 1935 року *принцип прапора* вважали невід'ємною частиною «конструктивного» («плаваючого» або «квазі») територіального принципу. Він

дозволяє державі встановлювати юрисдикцію над правопорушеннями, які скоєні на борту кораблів та повітряних суден, зареєстрованих у цій державі. Причому, юридичний зв'язок між державою та судном повинен бути реальним, а не фіктивним, адже деякі країни за плату досить легко надають свій прапор<sup>1</sup> і не контролюють діяльність тих, кому зробили зазначену «послугу».

Принцип може застосовуватися «обмежено» і «розширено», тобто щодо правопорушень, скоєних *виключно* на борту кораблів чи повітряних суден (перший випадок), чи щодо порушень, вчинених членами команди або екіпажем під час перебування у відпустці на березі.

*Активний персональний принцип* застосовують до особи, що скоїла порушення за кордоном. При цьому, в залежності від тлумачення принципу юрисдикція може поширюватися на громадянина (підданого) держави, що заявляє юрисдикційні вимоги, а також, на апатрида і (навіть) іноземця, який постійно проживає у цій державі. Взагалі, форм застосування юрисдикції на основі активного персонального принципу настільки багато, що для їх характеристики потрібно вжити імпровізовану категоризацію. Отже, принцип можна поділити на «загальний» і «спеціальний», тобто на той, що застосовується до всіх в однаковій мірі, і той, що застосовується тільки до певної категорії осіб. «Загальний» принцип використовують більшість країн Європи, тому що практично у кожній з них на законодавчому рівні закріплено правило невидачі своїх громадян<sup>2</sup>. Країни звичайного права віддають перевагу притягненню правопорушника до відповідальності у тій державі, де він скоїв злочин. Але й вони застосовують активний персональний принцип, точніше його «спеціальний» різновид. Мова йде про дипломатів та військовий персонал. Зазначені категорії осіб користуються імунітетом щодо внутрішнього права країни перебування. Тому «спеціальний» принцип є чи не єдиною можливістю притягнути їх до відповідальності.

Розрізнення «всеосяжного» і «видового» різновидів активного персонального принципу необхідне для того, щоб відобразити різні підходи держав до застосування принципу щодо конкретних видів порушень. Річ у тім, що деякі країни застосовують принцип щодо всіх без винятку видів порушень, тобто практикують «всеосяжний» підвид. Інші, у той же час, – вживають його лише щодо певних видів чи категорій порушень (наприклад, порушень проти національної безпеки).

---

<sup>1</sup> Особливо щодо кораблів це стосується Ліберії та Панами.

<sup>2</sup> За винятком Скандинавських країн, які практикують екстрадицію своїх громадян між собою, але не видають громадян Скандинавських країн іншим державам.

Цікавий підхід до проблеми у Нідерландах – видача своїх підданих тут дозволена, але за умови, що у разі засудження вони будуть відправлені відбувати покарання додому.

Принцип можна також поділити на «умовний» та «безумовний» в залежності від ступеня урахування законодавства інших держав. Йдеться про правило подвійної криміналізації. Принцип вважається «умовним», якщо вимога про подвійну криміналізацію має місце, і відповідно «безумовним» – коли такої вимоги нема. Зазначена вимога може бути «абстрактною» і «конкретною». Для абстрактної досить, щоб порушення переслідувалось за законом в обох країнах, незалежно від конкретних обставин і судових перспектив окремої справи. Для конкретного – обопільної протизаконності замало, треба щоб у випадку, що розглядається, не було фактів, які згідно з законодавством контрагента за певних обставин призвели б до виправдання компетентною установою чи спричинили б перешкоди у вирішенні справи (недієздатність правопорушника, відсутність скарги потерпілого у справах приватного звинувачення, сплив строку давності притягнення до відповідальності тощо). До того ж, «конкретний» умовний принцип як правило доповнюється вимогою застосування санкції, не суворішої, ніж та, що передбачена законодавством місця скоєння злочину.

Взагалі останнім часом спостерігається тенденція включення вимоги подвійної криміналізації у переважну більшість норм міжнародного права, що регламентують питання співпраці у боротьбі з правопорушеннями. Вважається, що це повинно бути однією з гарантій поваги й дотримання прав особи у міжнародному кримінальному процесі. Однак робити зазначене правило універсальним пещи ще рано. По-перше, у світі об'єктивно не існує єдиного підходу до кваліфікації окремих видів порушень; по-друге, злочинна поведінка у одній державі може бути цілком законною або правомірною у іншій (таких прикладів чимало); і по-третє, позиції держав щодо рівня суспільної небезпеки кожного окремого виду правопорушень також не співпадають.

Нарешті, з огляду на громадянство, активний персональний принцип слід поділити на «обмежений» і «розширений». Перший передбачає застосування принципу лише до громадян держави, другий – до апатридів та іноземців, що постійно проживають на території держави, яка здійснює юрисдикцію. Сьогодні розширений різновид використовують хіба що Скандинавські країни, обґрунтовуючи свій погляд тим, що нерідко зв'язок між такою особою і країною її постійного проживання навіть ближчий, ніж з будь-якою іншою. Цікаве питання постає при обмеженому підході: чи може принцип вживатися ретроспективно, тобто щодо діянь натуралізованих громадян, вчинених до натуралізації, адже, як було вже зазначено, у більшості держав екстрадиція громадян не припустима? На практиці існує два способи вирішення питання. Згідно з першим, держава поширює свою юрисдикцію на такі випадки із застосуванням активного персонального

принципу. Другий полягає у тому, що така особа позбавляється громадянства як набутого з порушення законодавства<sup>1</sup>.

*Пасивний персональний принцип* покликаний захищати права та законні інтереси громадян держави за кордоном, тому що поширює юрисдикцію національних органів на іноземців та апатридів у разі посягань з їх боку на зазначені цінності. Останнім часом принцип все частіше знаходить закріплення у міжнародних угодах<sup>2</sup>. Його можна поділити на «загальний» та «спеціальний» в залежності від обраного способу захисту співробітників дипломатичних представництв. Загальний має місце у випадку, коли вказані особи прирівнюються до громадян (підданих) держави, або коли порушення вчинено проти них як проти приватних осіб. Якщо ж вони є об'єктом посягання як представники інтересів іноземної держави – їх захист «покладено» на спеціальний пасивний персональний принцип. За таких обставин грань між «спеціальним» і захисним принципом стає ледь помітною, адже можна стверджувати, що посягання на офіційного представника держави – це ніщо інше, як посягання на інтереси самої держави. Таким чином, з'являється альтернатива з можливістю застосування того принципу, який більш влаштовує.

Як і решта принципів, пасивний персональний принцип передбачає «умовний» і «безумовний» підвиди. Слід також зазначити, що законодавство деяких країн передбачає поширення юрисдикції, в тому числі й принципу, який розглядається, на порушення, скоєні проти громадян чи інтересів союзників<sup>3</sup>.

*Захисний принцип*, як правило, охоплює суспільно небезпечні діяння, що посягають на національну безпеку та інші центральні інтереси держави. Він належить до екстратериторіальних принципів і надто часто застосовується, насамперед, Сполученими Штатами Америки. Міжнародна практика свідчить, що принцип майже не має обмежень за колом осіб, щодо яких може вживатися,<sup>4</sup> хоча це є порушенням норм міжнародного права, зокре-

---

<sup>1</sup> Наприклад, п.3 ч.6 ст.16 Закону України «Про громадянство України» від 08.10.91р. передбачає, що до громадянства України не приймаються особи, які перебувають під слідством або уникають покарання чи вчинили злочин на території іншої держави. Тобто, натуралізована особа втрапить громадянство України як отримане з порушенням законодавства.

<sup>2</sup> Наприклад, Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, в тому числі дипломатичних агентів від 14.12.73 р.; Міжнародна конвенція про боротьбу з захопленням заручників від 17.12.79 р.; Конвенція проти катування та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання від 10.12.84 р.

<sup>3</sup> Наприклад, параграф 9 глави 22 Кримінального Кодексу Швеції. Після Другої світової війни аналогічну практику запровадили суди Нідерландів.

<sup>4</sup> Яскраве свідчення – справа Сполучені Штати Америки проти Норвегії (1990).

ма Віденської Конвенції про дипломатичні зносини (1961) та Віденської Конвенції про консульські зносини (1963). Проте є всі підстави стверджувати, що принцип застосовується лише щодо певної категорії правопорушень, унікальної для кожної із держав. Так, у США принцип розповсюджується на певні діяння проти безпеки держави чи обмежене коло інших державних інтересів. Кримінальний Кодекс Швеції дозволяє вживати принцип щодо злочинів, скоєних проти шведської нації, муніципальної влади Швеції чи іншого представницького органу, або проти шведської державної установи. Данське кримінальне законодавство, в свою чергу, передбачає можливість звернення до принципу за умови вчинення порушення проти незалежності, безпеки, Конституції чи державних установ Данії. Таким чином, жодна держава не поширює юрисдикцію принципу на всі без винятку правопорушення. Вживаючи запроповану термінологію, принцип, до того ж, зустрічається у «обмеженому» і «розширеному», абстрактно і конкретно «умовному» і «безумовному» варіантах. Зрозуміло, що законодавство країн світу, згадуючи захисний принцип, не передбачає порушення імунітетів, встановлених міжнародним правом, але як зазначалось, практика опанувала іншу позицію.

*Універсальний принцип* зустрічається у двох основних тлумаченнях. Для обох характерно поширення національної юрисдикції на порушення, вчинені на території інших держав з огляду на вид порушення або групи цінностей, які являються об'єктом посягання. Згідно з першим тлумаченням, екстратериторіальна юрисдикція застосовується до правопорушників, незалежно від їх громадянства чи підданства, які скоїли діяння такого характеру, що кожне цивілізоване суспільство вважає їх протиправними, протизаконними, суспільно небезпечними та караними, тобто зазначені діяння «універсально» визнаються злочинними. Найпоширені приклади – вбивство, звалтування, фальшивомонетництво.

За іншим тлумаченням, принцип діє щодо злочинів, безпосередньо визначених звичайним міжнародним правом або багатосторонніми угодами. «Універсальність» такого роду ставиться під сумнів деякими спеціалістами. Вони стверджують, що «конвенційні» порушення набувають універсального характеру лише тоді, коли угоди, що їх містять, визнані усіма членами світового співтовариства. Але не має сумнівів, що міжнародні злочини та переважна більшість злочинів міжнародного характеру (за традиційною класифікацією) належать до групи «універсальних».

Як правило, поряд з універсальним принципом діє правило *aut dedere aut judicare* (видай або суди), але у національному законодавстві воно знаходить відображення у межах різних принципів: універсального, захисного чи принципу представництва.

Описуючи універсальний принцип, не можна не згадати про юрисдикцію міжнародних судових установ. Статути Міжнародних кримінальних

трибуналів<sup>1</sup> та Міжнародного кримінального суду прямо передбачають повну юрисдикцію зазначених установ щодо злочинів, для розгляду та вирішення яких вони створені. Універсальна обов'язкова юрисдикція Міжнародного кримінального суду покликана суттєво підвищити рівень та ефективність боротьби з міжнародною злочинністю. Та вона влаштовує далеко не всіх. Дехто вважає її безпосереднім втручанням у внутрішні справи суверена. На щастя, прибічники цієї ідеї не складають більшість, тому, сподіваюсь, Суд розпочне свою роботу у найближчому майбутньому.

У літературі *принцип представництва* ще називають принципом «замісного відправлення правосуддя». Принцип полягає у тому, що держава діє від імені («представляє») іншої держави і переслідує правопорушника, який знаходиться на її території. При цьому держава-контрагент або відмовляється прийняти справу до провадження, або надсилає відповідне прохання до країни місцезнаходження порушника. Принцип дуже схожий з першим тлумаченням універсального принципу з тією різницею, що для застосування останнього окремого прохання чи вимоги з боку іншої держави не потрібно.

Практично у всіх випадках застосування принципу він діє в «умовно-му» вигляді, тобто з вимогою подвійної кримінальності.

*Принцип розподілу повноважень* також пов'язаний з передачею права на переслідування правопорушника. Він має місце у випадку, коли держава, де порушення було вчинено, вирішує не розглядати матеріали, а передати справу державі, громадянином / підданим якої є порушник. За таких обставин, вона повинна надіслати відповідне прохання до компетентних органів зазначеної країни. Принцип застосовується, наприклад, щодо незначних порушень правил дорожнього руху. Так, якщо Н. – громадянин держави Б – скоїв незначне порушення у державі А, і остання не бажає притягати його до відповідальності на своїй території, вона може передати справу державі Б. Але на якій підставі? Законодавство Б поширює національну юрисдикцію лише на порушення, які караються суворіше, ніж штраф (позбавлення волі на строк від одного року і більше тощо). Без принципу розподілу повноважень передача провадження у справі відбутися не зможе. Принцип може також застосовуватися до норм, які не мають екстратериторіальної дії. Тобто, на підставі принципу особа видається державі, громадянином

---

<sup>1</sup> «Міжнародний трибунал для переслідування осіб, винних у серйозних порушеннях міжнародного гуманітарного права, скоєних на території колишньої Югославії, починаючи з 1991 року»; «Міжнародний кримінальний трибунал для переслідування осіб, винних у геноциді та інших серйозних порушеннях міжнародного гуманітарного права, скоєних на території Руанди, та руандійських громадян, винних у геноциді та інших подібних злочинах, скоєних на території сусідніх держав в період між 1 січня 1994 року і 31 грудня 1994 року».

якої вона є, і там віддається до суду за порушення аналогічної норми. Зрозуміло, що невід'ємною частиною принципу є конкретно умовний принцип.

Кримінальне законодавство України регламентує дію кримінального закону у просторі на підставі трьох принципів: територіального, універсального та активного персонального, який у нашому законодавстві отримав назву: «принцип громадянства». Наука кримінального права України не виділяє принцип прапора як окремих, оскільки вважає його частиною територіального принципу. Після ратифікації низки міжнародних угод, з урахуванням положень ст.9 Конституції України та Закону України «Про дію міжнародних договорів на території України» від 10.12.91 р., національне законодавство передбачає використання практично усіх принципів кримінально-правової юрисдикції, які розглядались у запропонованій роботі. Це зайвий раз свідчить про те, що законодавство в Україні розвинуто достатньо і на належному рівні, залишається тільки сумлінно його виконувати.

*Надійшла до редколегії 16.06.99*

*В.І. Гаєнко, канд. юрид. наук,  
С.О.Сафронів*

### **ДО ПИТАННЯ ПРО ПРЕДМЕТ КРИМІНАЛІСТИКИ**

Питання про предмет криміналістики як науки розглядалось багатьма вченими-криміналістами. У кожному підручнику з криміналістики висвітлюється питання щодо предмета, системи, завдання цієї науки. Визначений предмет науки – це показник того, що така наука дійсно існує. Тому й питання про предмет криміналістики є принциповим та важливим.

«Вчені-криміналісти не дійшли нині єдиного визначення предмета криміналістики, тобто дефініції, з якими ми зустрічаємося, далеко не адекватні» [1, с.16]. Історичний аспект формування поняття предмета криміналістики, а також аналіз різних авторських точок зору щодо цього питання висвітлювався в літературі [1, с. 16-17; 2, с. 6-36; 3, с. 8-10], тому й немає сенсу повторюватися.

У більшості випадків вчені розглядають предмет криміналістики в межах злочинної діяльності та механізму її відображення у джерелах інформації, а також діяльності правоохоронних органів щодо розкриття та розслідування злочинів. У роботі В.О. Образцова пропонується інший погляд на зміст предмета криміналістики. У деяких аспектах авторські пропозиції збігаються з тими, які викладені у цій статті [4, с.14-17]). Безумовно, такі твердження вірні. Але закономірності діалектичного розвитку наукової думки обумовлює необхідність поновлення та уточнення існуючих теоретичних концепцій. Предмет криміналістики у цьому аспекті зовсім не виняток. Не претендуючи на безперечність наведених нижче роздумів, пропонуємо свій погляд на розуміння змісту предмета криміналістики.